

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE – ISTORIE

XXIII

2015

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE ▪ ISTORIE

XXIII

2015

M U Z E U L B A N A T U L U I T I M I Ş O A R A

ANALELE BANATULUI

Serie nouă

ARHEOLOGIE
ISTORIE

XXIII

2015

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca, 2015

Colegiul de redacție:

Claudiu ILAȘ, *director al Muzeului Banatului*

Prof. dr. Florin DRAȘOVEAN, *redactor șef*

Zsuzsanna KOPECZNY, *secretar de redacție*

Prof. dr. Radu ARDEVAN (Cluj-Napoca), Lector dr. Ligia BOLDEA (Reșița), dr. Nicoleta DEMIAN (Timișoara), dr. Dragoș DIACONESCU (Timișoara), Prof. dr. Joseph MARAN (Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Germania), Zoran MARCOV (Timișoara), Conf. dr. Vasile RĂMNEANȚU (Timișoara), Prof. dr. John Michael O'SHEA (Michigan University, SUA), Prof. dr. Wolfram SCHIER (Freie Universität Berlin, Germania), Lector dr. Cosmin SUCIU (Timișoara), *membri*

Vigneta copertei: Wiliam Vastag †

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

Történelmi és Régészeti Értesítő, 1872–1918

Gemina, 1923

Analele Banatului, 1928–1931

Tibiscus, 1971–1979

Orice corespondență se va adresa
Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Please send any mail to
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Tout correspondance sera envoyée à l'adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse:
Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, RO–300002 Timișoara,
e-mail: analelebanatului@yahoo.com

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1221–678X

Anuarul *Analele Banatului* este indexat în următoarele baze de date:

Scopus	http://www.elsevier.com/online-tools/scopus/content-overview http://www.info.sciverse.com/scopus/scopus-in-detail/facts
World Cat	http://www.worldcat.org/title/analele-banatului/oclc/649630402
Copernicus	http://www.journals.indexcopernicus.com/passport.php?id=4875
ERIH PLUS	https://dbh.nsd.uib.no/publiseringsskanaler/erihplus/periodical/info.action?id=485417

Editura MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS ▪ SOMMAIRE ▪ INHALT ▪ CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHE

LJUBO FIDANOSKI

Home Sweet Home: Neolithic Architectural Remnants from Cerje – Govrlevo, Republic of Macedonia . 11

MICHAEL D. GLASCOCK, ALEX W. BARKER, FLORIN DRAȘOVEAN

Sourcing Obsidian Artifacts from Archaeological Sites in Banat (Southwest Romania) by X-ray Fluorescence..... 45

COSMIN IOAN SUCIU

Metodologia analizei post-săpătură a sitului de la Turdaș (I). Câteva observații legate de modalitatea de publicare și interpretare a sistemului de fortificare ☞ *Post-excavation Analysis Methodology of Turdaș Site (I). Some Observations on Earlier Publication and Interpretation of the Fortified System* 51

SORIN TINCU

Cercetările arheologice de la Hunedoara. Considerații privind încadrarea culturală și cronologică a descoperirilor ☞ *The Archaeological Researches from Hunedoara. Considerations Regarding Cultural and Chronological Framing of the Discoveries* 63

ALINA BINȚINȚAN

Confecționarea experimentală a ceramicii preistorice: tehnica presării în forme de lut ☞ *Creating Experimental Prehistoric Pottery: Pre-shaped Clay Molds Pressing Technique* 89

SVEN BRUMMACK, DRAGOȘ DIACONESCU

O abordare Bayesiană a datelor AMS aparținând epocii cuprului din Câmpia Panonică ☞ *A Bayesian Approach of the AMS Data from the Great Hungarian Plain's Copper Age*..... 101

FLORIN GOGÂLTAN, FLORIN DRAȘOVEAN

Piese preistorice din cupru și bronz din România aflate în colecțiile British Museum, Londra. I ☞ *Prehistoric Copper and Bronze Age Objects from Romania Found in the Collections of the British Museum in London. I.*..... 119

CORIOLAN HORAȚIU OPREANU

Arhitectura epocii Latène din Munții Șureanu (Sebeșului). O analiză metodologică ☞ *The Architecture of the Late Iron Age in the Șureanu (Sebeșului) Mountains. A Methodological Approach* 151

DOINA BENEĂ, SIMONA REGEP

Ștampile tegulare romane de la Tibiscum ☞ *Roman Tegular Stamps from Tibiscum*..... 187

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE MEDIEVALĂ

DANIELA TĂNASE

Considerații cu privire la o aplică de faleră din epoca avară târzie descoperită la Timișoara-Podul Modoș ☞ *Considerations upon a Late Avar Phalera Applique Found at Timișoara-Podul Modoș* 209

IUSZTIN ZOLTAN

Vicecomiți în comitatul Timiș (sec. XIV–XV) ☞ *Viscounts in Timiș County (14th–15th)* 219

LIGIA BOLDEA

Prezențe feminine în sistemul domenal medieval bănățean (1300–1450) ♡ ♡ *Female Presences in the Banat Medieval Domaine (1300–1450)* 235

OANA TODA

Căi de comunicație nord-transilvănene și direcțiile de trafic ale Clujului medieval ♡ ♡ *North Transilvanian Communication Routes and the Traffic Orientation of Medieval Cluj* 253

ADRIAN BĂLĂȘESCU, FLORIN DRAȘOVEAN, VALENTIN RADU

Studiul materialului faunistic descoperit în urma cercetărilor arheologice preventive din Piața Sfântu Gheorghe de la Timișoara. Date preliminare ♡ ♡ *L'étude du matériel faunique découvert pendant les recherches archéologiques préventives de la place Sfântu Gheorghe de Timișoara. Données préliminaires* 277

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

SORIN MITU

Date genealogice și prosopografice referitoare la familia Cornea-Barbu de Ileni (sec. XVII–XX) ♡ ♡ *Genealogical and Prosopographical Data Regarding Cornea-Barbu of Ileni Family (17th–20th Centuries)* ... 321

ZORAN MARCOV

Contribuții la identificarea și clasificarea puștilor vest-balkanice cu cremene prezente în muzeele din România ♡ ♡ *Contributions to Identifying and Classifying Western Balkans Flintlock Rifles from the Romanian Museums* 331

LAJOS KAKUCS

De la Fântâna Pașei de pe lângă Mănăstirea Dervișilor până la Parcul Rozelor. Contribuții la istoria parcurilor din Timișoara ♡ ♡ *From the Pacha's Fountain near the Dervishes' Monastery to the Park of Roses. Contributions to the History of the Parks in Timișoara* 343

COSTIN FENEȘAN

Un erou uitat: Mihai Cavaler de Iacobici ♡ ♡ *A Forgotten Hero: Michael Knight of Iacobici* 385

IRINA VASTAG

Cultura instituției militare din Timișoara specializată în stingerea incendiilor și acțiuni de intervenție la calamități naturale și catastrofe – produsul evoluției sale istorice distincte ♡ ♡ *Die Kultur der für Brandlöscheinsätze und Spezialeinsätze im Falle von Naturkatastrophen und Notsituationen zuständigen Militäreinrichtung Temeswar – ein Produkt ihrer eigenen geschichtlichen Entwicklung* 399

ANDREEA-MIHAELA CREANGĂ

Războaiele balcanice ca spectacol mediatic: relatarea jurnalistică ♡ ♡ *Balkan Wars as a Media Spectacle: the Journalistic Story* 413

DRAGO NJEGOVAN, MIODRAG MILIN

Mitropolia de Karlowitz și relațiile sârbo-române din cuprinsul Monarhiei habsburgice ♡ ♡ *The Metropolitanate of Karlowitz and Serbo-Romanian Relations within The Habsburg Monarchy* 419

LJILJANA BAKIĆ

Felix Milleker's Contributions to the Study of the Antiquities of Banat between the 1880's and 1940's.... 429

ALINA-CĂTĂLINA IBĂNESCU

Studiul de caz: activitatea profesorului Ioan Ursu reflectată în ziarul „La Roumanie” în timpul misiunii universitare din Franța (1918–1919) ♡ ♡ *Professor Ioan Ursu's Activity as Written in the 'La Roumanie' Newspaper during his Academic Mission in France (1918–1919). A Case Study* 435

SERGIU SOICA

Episcopul Iuliu Hossu de la Unirea de la Alba Iulia în închisorile regimului comunist din România ☞
The destiny of Bishop Iuliu Hossu: From the Great Union in Alba Iulia to the Romanian Communist Penitentiaries 439

OVIDIU EMIL IUDEAN

The Banat Political Elite During the 1926 General Elections..... 451

MARIAN-ALIN DUDOI

The Accommodation of the British Mission in Romania (1944) 459

VASILE RĂMNEANȚU

Din culisele unei întâlniri la nivel înalt de la Timișoara. Vizita lui Iosip Broz Tito din februarie 1969 ☞
Aspects from the Backstage of a High Level Meeting at Timișoara. The Visit of Iosip Broz Tito from February 1969 465

JOSÉ DÍAZ-DIEGO

El advenimiento democrático en la Rumanía de 1990 y el principio del fin de su agricultura colectiva ☞
The Democratic Advent of 1990's Romania and the Beginning of the End of its Collective Agriculture 477

VICECOMIȚI ÎN COMITATUL TIMIȘ (SEC. XIV–XV)

Iusztin Zoltan*

Cuvinte cheie: vicecomiți, castelani, comitatul Timiș, feudalism, familiaritate

Keywords: viscounts, castellans, Timiș county, feudalism, familiarity

Viscounts in Timiș County (14th–15th)

(Abstract)

The leadership of the counties or other administrative districts through deputies did not represent an innovation in the Hungarian kingdom at the beginning of the 14th century.

Already in the previous centuries, the tax collection, the trial of various causes and the management of local issues represented the responsibility of the delegates sent by the central authority. For the end of the Arpad's dynasty one can trace the institutionalization of these delegates, who were appointed as viscounts, as they were intended to represent and second the counts. Besides, both their service and social status reveal significant evidence about familiarity and the nature of relations within medieval society.

Due to the scarcity of documentary sources we could identify only some 50 viscounts who worked in Timiș County, in a period of two centuries. This number is small, as on some occasions the leadership of administrative units consisted in two, three or four persons. The fact that their number was sometimes so high is due to the counts, which, as proved by some examples, had an interest to attract the provincial wealthy noblemen in their service. Thus the counts were the ones who decided the number and the identity of the viscounts. Some historiography sources state that the viscounts were also the rulers of the counties seat castles. This reality can be proved also in the case of Timiș County, where some of viscounts held the title of *vice/castellanus de Temeswar*.

Introducere

Stadiul cercetărilor actuale și cunoștințele acumulate despre lumea medievală au condus la emiterea teoriei potrivit căreia *feudalismul* este o noțiune improprie pentru definirea raporturilor dintre stările sociale ale Regatului Ungariei¹. Mai mult termenul a fost condamnat, inclusiv de literatura de specialitate românească, fiind decăzut de la statutul de concept general pentru spațiul european, la unul particular, caracteristic doar pentru teritoriul actual al Franței². Se impunea astfel redefinirea binecunoscutei ierarhii feudale cu ajutorul unui alt termen³, proces care a avut ca rezultat substituirea relațiilor social-politice, așa cum au fost ele prezentate de către istoricii anteriori, în rândul

căroră s-a remarcat Marc Bloch⁴, cu o instituție larg răspândită în bazinul carpatic.

Atestată documentar de cuvinte precum *famulus*, *officiali*, *serviens* sau *familiaris* și descrisă ca fiind un liant între reprezentanții diferitelor categorii sociale, familiaritatea a fost opusă feudalismului în chestiunea delicată a relațiilor de servire sau slujire între nobili, aflați pe poziții sociale și politice diferite⁵. Cu alte cuvinte conceptul abstract⁶ este înlocuit de o instituție concretă, despre care se afirmă că, în ciuda însușirilor similare raporturilor descrise de feudalism, prezintă unele caracteristici specifice societății din această parte a Europei⁷. Preponderent acestea s-ar rezuma la

* Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, Timișoara, Romania. E-mail: iusztin@gmail.com.

¹ Engel 2006, 119–120; Bónis 2003, 87–90; Engel 1982, 880–887.

² Popa-Gorjanu 2003–2004, 46.

³ Rady 2000, 110–131; Engel 2006, 154–156.

⁴ Istoricului francez i se atribuie o înrăurire substanțială asupra istoriografiei autohtone, în ce privește consacrarea conceptului de *feudalism*, mai ales că, spre deosebire de alți medievști occidentali, câteva dintre lucrările sale, între care se remarcă „*La société féodale*”, au fost traduse în românește.

⁵ Engel 2006, p.154–156; Popa-Gorjeanu 2007, 364.

⁶ Brown 1974, 1069, 1073–1077.

⁷ Popa-Gorjanu 2007, 364.

reminescențe ale orânduirilor gentilice și ale organismelor tribale, bine evidențiate de exemplul clanurilor și al marilor familii nobiliare, cărora li se adugă obiceiul cooptării slujitorului în „familia” stăpânului. Pentru cel dintâi acest lucru presupunea, uneori traiul la curtea patronului și în proximitatea acestuia, dar adesea înfăptuirea unor serii cuprinzătoare de slujbe, de la cele domestice până la activități administrative sau militare⁸.

Aceste realități trădează multe asemănări ale familiarității cu vechea instituție romană a *clientelului*, care condiționa legătura dintre stăpân și client de anumite norme și cutume. Apartenența la familia patronului impunea respect și devotament, diferite servicii, dintre care unele zilnice, iar în unele cazuri așa numitul *bona* sau dreptul de moștenire. În general cei constrânși la ultima îndatorire erau libertii, foștii sclavi eliberați, care, în lipsa unor urmași direcți lăsau moștenire patronilor toate bunurile deținute⁹. De cealaltă parte stăpânul îi oferea clientului său protecție, îmbrăcăminte, hrană, iar uneori bani. Pentru patron legătura era importantă în măsura în care prestigiul său era dat de numărul clienților¹⁰. Totuși în opoziție cu *clientelatul roman*, care cumulează mai multe caracteristici domestice, instituția medievală apare încărcată de pragmatism.

În această ordine de idei legăturile familiarității cuprind toți reprezentanții stărilor sau cel puțin așa lasă să se înțeleagă, în multe cazuri, omisiunea condiției sociale a celor ce slujesc¹¹. Uneori documentele consemnează că aceștia sunt jeleri, iobagi, cnezi sau nobili, dovadă care conferă o identitate proprie legături dintre patron și familiar, chiar și în comparație cu relația senior-vasal, specifică doar nobilimii. Spre deosebire de vasal, familiarul nu este tributatar patronului său datorită dreptului de proprietate. Nu slujește pentru că a fost investit cu o posesiune sau domeniu, chiar dacă ulterior poate obține un asemenea beneficiu, ci pentru că atât persona sa, cât și interesele sale sunt legate de persoana și autoritatea stăpânului său¹².

O părere interesantă este cea formulată de istoricul englez Martin Rady care susține că familiaritatea atinge în cel mai înalt grad relația feudală *commendatio-beneficium*, argumentând că practicile prin care baronii condiționau proprietățile oferite slujitorilor de o fidelitate constantă erau mai dese decât apreciază literatura de specialitate.

Astfel, familiaritatea ar reprezenta o variantă a *commendatio*-ului, însă fără homagiul și investitura prestată în vestul Europei¹³. O altă particularitate remarcată constă în faptul că, în general, *commendatio* nu a fost însoțit de o proprietate condiționată de îndatoriri, motiv pentru care oficiile și onorurile reprezentau *beneficium*-ul. Pe de altă parte același cercetător observă că, în ce privește regatul maghiar, instituția familiarității s-a aflat în legătură cu răsplata oferită de oficii și administrarea pământurilor, iar rapiditatea cu care erau schimbate aceste funcții reprezintă reversul relațiilor pământ-servicii întâlnite în occident. Prin urmare ideea de *stăpânire-fief* este compromisă de această viteză cu care erau realocate oficiile, pământurile și serviciile¹⁴.

Concomitent observăm că există mai multe mărturii care adevăresc că echivalența dintre familiaritatea și feudalism, dar și ipoteza care afirmă substituirea orânduirii sociale occidentale de către o instituție oarecum asemănătoare în restul Europei se dovedesc a fi artificiale. Printre acestea se numără, în primul rând atestarea relațiilor clientelare în Anglia, Țările de Jos sau Franța. Astfel, familiaritatea nu a fost o instituție specifică doar bazinului carpatic, ci a fost răspândită pe o mare suprafață a bătrânului continent¹⁵. Evidente sunt în acest sens dificultățile pe care le-a ridicat termenul *famulus* și variantele sale, cercetătorilor din veacul al XIX-lea, care au studiat documentele regatului medieval polonez¹⁶.

Pe de altă parte deficiențele încercării de substituire a feudalismului cu un alt concept constă, în mare parte, în ingerințe de natură terminologică, cărora li se adaugă neclaritățile legate de definirea sa. Astfel, în timp ce caracteristicile sale economice și identitatea sa raportată la fief sunt acceptate¹⁷, însușirile politice sunt ignorate. Spre deosebire familiaritatea înfățișează doar anumite raporturi ale societății și descrie o ierarhie ușor distinctă, în care sunt evidențiate pe de-o parte legăturile dintre marea nobilime – incluzându-l aici și pe rege – și celelalte stări sociale, iar pe de altă parte relațiile dintre nobili și slujitorii lor. Nu este definit raportul dintre coroană și onoruri sau regalitate și baroni. Nu este justificat obiceiul mării nobilimi și al baronilor de a constitui banderii sub drapel și comandă proprie, în contextul în care regele

⁸ Engel 2006, 154; Popa-Gorjanu 2007, 364.

⁹ Mihailescu-Bîrliba 2004, 31–33.

¹⁰ Carcopino 1968, 171–173.

¹¹ Kovács 2005, 89.

¹² Váczy 1928, 34–35.

¹³ Rady 2000, 126.

¹⁴ Rady 2000, 142–143.

¹⁵ Rady 2000, 110–111.

¹⁶ Hasenkamp MDCCCLIII, 13: *Cum cmetonibus non confundendi sunt servi (servitores, famuli, famulantes, familiares, slugi, niewolni) quorum status his temporibus difficulter definiri potest.*

¹⁷ Brown 1974, 1071–1073.

Carol Robert este considerat responsabil cu înrădăcinarea acestui sistem militar în Ungaria¹⁸. De asemenea, crizele politice și disoluția autorității centrale, determinate de anarhiile nobiliare și exemplele justiției particulare, precum dreptul paloșului necesită analize și clasificări pertinente.

Aceste neconcordanțe se datorează tocmai faptului că, după cum insistă contestatarii feudalismului, termenul este vag, având un înțeles ce variază de la un autor la altul. Lui Marc Bloch i se reproșează că prin acest concept, asimilat cu expresia *societatea feudală*, a reprezentat o paletă largă de aspecte ale lumii medievale¹⁹. Față de aceste critici ar părea surprinzătoare reacția istoricului francez care, conform propriilor mărturii și-ar fi recunoscut „păcatul”: *„un întreg lexic ni se oferă, a cărui generalitate se vrea superioară rezonanțelor vreunei epoci aparte. Elaborat fără scop prestabilit, prin reușările succesive ale mai multor generații de istorici, el reunește elemente foarte diverse ca dată și proveniență. „Feudal”, „feudalitate” termeni juridici, preluați din tribunale începând cu secolul al XVIII-lea, de Boulainvilliers și mai apoi de Montesquieu, pentru a deveni etichetele destul de inexacte ale unui tip de structură socială, el însuși destul de prost definit... dacă „feudal” este folosit curent pentru a caracteriza societăți a căror trăsătură cea mai semnificativă nu a fost fieful, nimic nu contrazice prin aceasta practica universală a tuturor științelor, obligate (din momentul în care ele nu se mai mulțumesc cu purele simboluri algebrice) să-și caute resurse în vocabularul pestriț al vieții de toate zilele”*²⁰.

Pledoaria sa despre istorie nu a avut un asemenea impact asupra istoriografiei românești precum celebra sa lucrare „Societatea Feudală”, care a fost preluată fără nicio critică²¹. Influența opiniilor sale asupra cercetărilor societății medievale din răsăritul Europei a fost hotărâtoare, dar așa cum remarcă însuși celebrul istoric sinonimia dintre *medieval* și *feudalism* a fost receptată mult mai timpuriu.

În limba română cuvântul feudalism este definit, în volumul dicționarului tezaur, publicat de Academia Română în anul 1934, având la bază referințele unor istorici din veacul al XIX-lea²². Șase decenii mai târziu „Dicționarul explicativ al limbii române”, prezintă o descriere similară: *organizare social-economică care, în concepția materialist-istorică, urmează după sclavagism și precedă capitalismul și în care baza relațiilor o constituie*

*stăpânirea feudală asupra pământului și dependența personală a țăranilor față de stăpânii feudali*²³. În ultimul timp se observă o schimbare, astfel penultima ediția a DEX-ului nu mai păstrează această sinonimie, remarcându-se o rezervă evidentă în a aduce împreună cele două termene²⁴.

Fără îndoială că evoluția definițiilor feudalismului prezentate de dicționarele lingvistice reflectă în mare măsură punctul de vedere emis de istoriografia românească care, mai recent a acceptat contestările formulate la adresa existenței sale în zona Dunării Inferioare, însă cu unele rezerve. Pe bună dreptate academicianul Ioan Aurel Pop a dovedit că izvoarele maghiare consemnează cuvântul *feudum*²⁵ și prin urmare argumentele privind ilegitimitatea sa terminologică ridică semne de întrebare. Totodată, istoricul ardelean reclamă lipsa unei definiri clare a conceptului, precum și necesitatea de înlocuire a sa în cazul în care se dovedește a fi copia fidelă a unui caz particular²⁶.

Așa cum dovedește istoria cuvântului în cadrul limbii române se constată o schimbare de opinie a literaturii de specialitate față de înțelesul său. În acest context nu putem interpreta mărturia lui Marc Bloch ca fiind o confesiune, ci un punct de vedere al unei alte generații de istorici²⁷. Astfel, asemenea scopului propus la un moment dat, termenul a fost consacrat pentru a reprezenta în linii mari lumea medievală din Europa și a reuni sub un singur concept caracteristicile sale primare²⁸, ipoteză care nu mai constituie un crez pentru istoriografia recentă, ce afirmă definirea concretă a oricărui aspect și însușire specifică fiecărei perioade a Evului Mediu. Totuși, în ciuda noilor direcții de cercetare „feudalismul” păstrează în continuare un înțeles polivalent, utilizat ca atare de mulți autori.

Familiaritatea

Particularitatea instituției familiarității de pe cuprinsul regatului Sfântului Ștefan este considerată a fi origine sa, despre care se crede că provine de la vechea tradiție a nobilimii maghiare de a acorda o mare importanță legăturii de sânge. Potrivit acestui punct de vedere relațiile interumane erau constituite după principiile de funcționare a comunităților tribale și ale clanurilor, cea ce justifică preponderența și rolul principal pe care

¹⁸ Engel et alii 2005, 45.

¹⁹ Brown 1974, 1071.

²⁰ Bloch, 2007, 190–191.

²¹ Popa-Gorjanu 2003–2004, 40–45.

²² DA 1934, 109: „Sistema politică și socială a evului mediu, întemeiată pe constituția feudului”.

²³ DEX 1996, 376.

²⁴ DEX 2009, 390, 636.

²⁵ Pop 2011, 98.

²⁶ Pop 2011, 94, 99.

²⁷ Bloch 2007, 210: *numai cu prețul acestei maleabilități poate istoria spera să-și adapteze clasificările „liniilor însele ale realului”, ceea ce este propriu-zis scopul final al oricărei științe.*

²⁸ Brown 1974, 1069.

îl dețineau rudeniile în suita sau garda nobiliară. Asemenea raporturi se dovedesc eficiente odată cu schimbărilor provocate de trecerea de la organizarea tribală la cea statală, – marcată la rândul ei de multiple transformări sociale de-a lungul secolelor XI–XII – oferind căpeteniilor mijloacele sociale și economice necesare administrării cetăților, văzute ca embleme ale autorității și a prestigiului politic și militar, și facilitându-le, odată cu constituirea instituțiilor centralizate, accesarea la diferite onoruri și slujbe militare. Însă, potrivit istoricului Engel Pál, în secolul al XIII-lea suita nobiliară începe să-și schimbe componența prin cooptarea soldaților care nu aveau legături de sânge și care își ofereau serviciile unui potentat în schimbul recompenselor materiale²⁹. Aceste metamorfoze se dovedesc a fi efectele creșterii demografice, a cristalizării și ierarhizării sociale a nobilimii.

Totodată se ajunge la extinderea și dezvoltarea legăturilor de familiaritate, care, după unele opinii, se datorează slăbirii obligațiilor dintre nobili și rege, pe fondul diversificării relațiilor sociale și a lărgirii aparatului administrativ. Acest context i-a determinat pe nobili să-și caute un protector, care-l va substitui pe rege³⁰. De asemenea se apreciază că răspândirea familiarității a fost accelerată de agresiunea mării nobilimi față de celelalte stări, cărora le-a impus o relație de subordonare³¹. Ca urmare nobilimea din provincii a fost nevoită să intre în slujba baronilor și să adopte opțiunile politice ale acestora. Prin aceste practici se evita subordonarea nobililor mai înstăriți, din comitate față de alți baroni sau chiar cooptarea lor în serviciul regelui.

Totuși descrierea completă și înțelegerea întregului proces de constituire și dezvoltare a instituției familiarității necesită evidențierea transformărilor sociale din interiorul regatului arpadian, mai ales în ultimul său secol. O parte semnificativă a metamorfozelor sunt vizibile după consolidarea autorității coroanei apostolice maghiare și reglementarea raporturilor cu supuși și locuitorii țării. Principiile care au guvernat aceste relații au fost cele specifice Evului Mediu și presupuneau un tratament distinct pentru fiecare comunitate, în funcție de rolul pe care-l deținea în societate, a privilegiilor și a drepturilor specifice. Toate aceste aspecte au determinat cristalizarea unor comunități multiple, caracterizate de particularități și însușiri proprii³². Astfel, categoriile sociale sau organismele a căror trăsături principale se datorau atribuțiilor militare, precum *speculatorii*,

sagittarii sau iobagii cetăților erau incluse în cadrul unor instituții bine definite, cu judecatori și conducătorii proprii, fapt ce presupunea întreruperea legăturilor directe cu regalitatea. Alte comunități precum secuii, sașii, românii, cumanii sau pecenegii s-au deosebit după caracteristici etnice și mod de viață, dar care, în urma unor obligații specifice au capătă și conotații sociale³³. Diversitatea lumii medievale este și mai clar exemplificată de cei pe care izvoarele scrise îi numesc *prediali*. Aceștia puteau fi nobili, iobagi ai cetății sau locuitori ai târgurilor, iar obligațiile și servituțiile lor erau determinate de dreptul de proprietate³⁴. Potrivit acestor descrieri identitatea lor era foarte apropiată păturii sociale pe care Marc Bloch o numea *tenanciers* (deținătorii de loturi dependente)³⁵.

Spre deosebire de aceste categorii *slujitorii regelui* beneficiau de libertăți și drepturi care nu erau condiționate de apartenența la o instituție anume. Cu toate că modul lor de viață nu era distinct față de al celorlalte grupuri și comunități etnico-sociale, preeminența lor era accentuată de relația cu autoritatea centrală. Astfel, servienții regelui se aflau sub jurisdicția directă a regelui și a reprezentanților săi, fără a avea obligația de a răspunde în fața altor foruri de judecată. Accesarea în rândurile lor echivala, așa cum adeveresc unele exemple, cu scutirea sau scoaterea de sub îndatoririle instituțiilor militare³⁶. Toate aceste caracteristici sugerează o similitudine între condiția lor și cea a nobilimii de mai târziu. Mai mult, faptul că vor înceta să mai fie amintiți de izvoarele veacurilor următoare reprezintă o mărturie în plus pentru indentificarea unei singure entități sociale. Însă, chiar terminologia propusă de documente sugerează că slujitorii regelui reprezentau un grup aparte, legat prin anumite servicii de coroană. Identitatea lor este înfățișată și mai limpede de istoriografia mai veche care i-a catalogat ca fiind o categorie socială distinctă de cea a nobilimii³⁷. Faptul că privilegiile și libertățile lor erau asemănătoare cu cele ale nobililor de mai târziu dovedește că o parte a acestora din urmă descindeau din rândurile lor³⁸. Însă, această evoluție nu s-a dovedit uniformă, deoarece nu toți slujitorii regelui au devenit membri ai stărilor privilegiate³⁹.

Unele aspecte ale acestei categorii sociale oferă indicii despre apariția familiarității în cadrul *regatului patrimonial*, așa cum a fost definit regatul

²⁹ Engel 2006, 154.

³⁰ Rady 2000, 112.

³¹ Rady 2000, 113.

³² Pop 2011, 35–37; Engel 2006, 110–115.

³³ Váczy 1928, 54–57.

³⁴ Váczy 1928, 8–79.

³⁵ Bloch 1996, 258–259.

³⁶ Váczy 1928, 34–57.

³⁷ Váczy 1928, 6–34.

³⁸ Drăgan 2000, 57.

³⁹ Engel 2006, 111.

arpadian și mai apoi cel al dinastiilor mixte. Pe urmele lui Max Weber, Vaczy Péter aprecia că modelul după care funcționa Ungaria medievală a fost cel al regatului apusean creștin. Principiul *grației divine* și al *favorului regal* transformau întregul regat într-o proprietate a regelui, iar pe supușii săi în membrii mării sale familii. Ca urmare drepturile și libertățile tuturor locuitorilor țării izvorau din „grația” și „favorul stăpânului natural”, cea ce presupunea o relație directă și personală între rege și supus. Aceste principii determină apariția diferitelor tipuri de libertăți și ierarhizarea socială, iar pe de altă parte crează iluzia că prin termenul *servientes regis* putem identifica, pentru moment instituția familiarității. Totuși, potrivit uzanțelor epocii fiecare nobil este familiarul regelui, deoarece înnobilarea presupunea primirea sa în rândul membrilor casei regale. Dacă ne raportăm la formulări precum „*in domo noster*” sau „*de familia nostra esse*”, asemănarea dintre instituția servienților regelui și cea a familiilor regelui pare semnificativă⁴⁰ și confirmă legătură strânsă dintre rege și acești supuși, care ulterior va fi preluată de nobilii familiari⁴¹.

Însă, această ipoteză este veridică doar din punct de vedere terminologic. Într-o accepțiune mai largă servienții regelui reuniau mai multe categorii de proprietari liberi, cu putere financiară diferită, dar care erau datori să participe la oastea regelui „*per se et personaliter*”⁴². Astfel, „familiaritatea” impusă servienților regali pare una naturală, izvorâtă din dreptul divin al coroanei asupra țării. Această relația va fi perpetuată, aducându-și aportul la cristalizarea viitoare stări sociale: nobilimea. În schimb instituția familiarității prezintă alte coordonate⁴³. Procesul de disoluție a societății la sfârșitul regatului arpadian crează o „nesiguranță” în rândul micilor proprietari, deveniți nobili. Aceste schimbări determină, așa cum s-a mai menționat căutarea unui patron, proces întregit de marea nobilime prin crearea, după modelul regal, au unei familii extinse. De aceea considerăm că apariția și dezvoltarea instituției familiarității s-a datorat mai degrabă transformărilor complexe din secolul al XIII-lea, resimțite de întreaga societate din bazinul carpatic, care au determinat apariția unor categorii și relații sociale noi. De asemenea contestăm ipoteza unei continuități pe care ar reprezentau-o această instituții și analogia sa cu forma de organizare a marilor proprietăți din perioadele secolilor XI–XII, ce presupunea includerea slugilor

și a slujbașilor în familia (*čeljad, cseléd*) comiților, deoarece toți cei care trăiau pe asemenea moșii erau considerați proprietatea celor din urmă⁴⁴.

Castelani și vicecomiți

Izvoarele documentare oferă mai multe informații despre familiaritate atunci când sunt menționate personaje care dețineau slujbe administrative și militare. Relatările conțin suficiente indicii pentru reconstituirea, atât a raporturilor particulare, cât și a celor instituționale. Mai mult aceste mărturii susțin punctul de vedere potrivit căruia *familiaritas* este asociată cu funcțiile de natură politică, precum cele de vicecomite sau castelan⁴⁵.

Baronii și marii demnitari care primeau cu titlul de onoruri conducerea diferitelor unități administrative, cetăți sau domenii dețineau un aparat administrativ propriu, care asigura autoritatea centrală că puterea care le-a fost încredințată rămânea fidelă coroanei⁴⁶. Preponderent componența acestui mecanism reunea slujitori de condiție nobilă, recrutați din anturajul stăpânului, căruia îi datorau pe lângă credință și fidelitate, serviciile obișnuite: în perioada războiului luptau în oastea sa; pe timp de pace îi erau consilieri; îi administrau cetățile și domeniile, încasându-i veniturile sau se judecau în locul lui. În acest context implicațiile politice pe care le dobânda familiaritatea se datorau faptului că oamenii coalizați în jurul demnitarilor obțineau funcții importante, care secundau honorul acestora⁴⁷.

După unele opinii, în secolele XII–XIII ierarhia mării nobilimi cuprindea patru sau cinci trepte⁴⁸. Dacă în fruntea acestor relații de slujire-stăpânire se regăseau baronii, la baza lor se aflau comiții și castelanii. Cei din urmă pot fi considerați membri ai mării nobilimi, însă accederea lor la marile demnități era posibilă doar în anumite situații. Administrarea unei cetăți din postura de castelan oferea un început promițător pentru un *cursus honorum*, în cazul tinerilor membri ai clanurilor, a căror influență era lărgită astfel. Pe de altă parte această funcție se număra printre puținele posibilități ale nobilimii provinciale de a accede la „casta aristocrației”⁴⁹. În general, însă reprezenta pentru cariera reprezentanților aceleiași nobilimi, momentul ascensiunii maxime, deoarece castelanii și vicecomiții erau familiarii cei mai importanți,

⁴⁰ Bónis 2003, 70–71; Vaczy 1928, 104–107.

⁴¹ Vaczy 1928, 19–35.

⁴² Vaczy 1928, 108–109.

⁴³ Engel et alii 2005, 30.

⁴⁴ Engel 2006, 109.

⁴⁵ Popa-Gorjeanu 2007, 364–365.

⁴⁶ Engel 1987, 63.

⁴⁷ Engel 2006, 155; Tóth 2008, 27–29.

⁴⁸ Rady 2000, 110.

⁴⁹ Fügedi 1986, 204–205.

situându-se în cadrul ierarhiei sociale, imediat după stăpânii lor. În fapt ei suplineau prezența baronilor în comitatele pe care le primeau spre administrare, iar datorită caracterului oficial pe care-l dobândeau astfel funcția lor, se presupune că legătura dintre ei și patron era parafată printr-un contract⁵⁰.

Cei care intrau în serviciul mării nobilimi erau numiți de către izvoare *servientes*, fiind amintiți împreună cu iobagii castrului și servienți comitelui. Cei din urmă nu constituiau o categorie socială și nu-i reprezentau pe servienții regelui, dar puteau fi recrutați din rândul acestor. La sfârșitul secolului al XIII-lea apelativul lor se schimbă⁵¹. În cazul familiilor aflați în slujba comiților, documentele menționează concomitent termenii *comes curiales* și *viceiudex*, însă decretul din 1291 consemnează denumirea care va deveni cea consacrată: *vicecomes*⁵². Despre evoluția relației dintre comite și delegații săi istoricul Fügedi Erik afirma că odată cu dispariția comitatului regal sarcina locțiitorului comitelui a fost preluată de castelanul cetății de scaun a comitatului, la început din încredere, apoi în formă oficială⁵³. Dezvoltarea relației în această direcție s-a datorat faptului că demnității de comite i-a fost atașată și funcția de castelan. Altfel spus comitele era și comandantul garnizoanei cetății sediu a comitatului, situație întâlnită pe suprafața regatului Ungariei, în cazul a 15 comitate. Desigur existau și excepții de la regulă, atunci când comitelui i se acorda administrația altei cetăți decât cea de scaun⁵⁴. Motivul pentru care acestuia i se ofereau și atribuțiile castelanului s-a datorat lipsei beneficiilor pentru conducătorii unităților administrative, în cazul în care nu dețineau comanda cetăților. În asemenea situații castelanul primea veniturile proprietăților cetății, în timp ce comitele ar fi avut doar o cotă parte din taxele de judecată⁵⁵.

Conform unei alte ipoteze regele i-a acordat comitelui, ulterior în perioada secolelor XIV–XV, putere deplină ce consta și în așa-numitul drept de delegare: numea și destitua funcționari, iar autoritatea sa putea fi înfăptuită prin intermediul adjuncților⁵⁶. În același timp a fost întărit prestigiul forurilor decizionale comitatense, așa cum adevărește decretul de la Timișoara, prin care vicecomiții și juzii nobiliari au fost împuterniciți să hotărească în cazurile actelor de violență ale nobililor: vărsare de sânge, însușirea bunurilor altora, ocuparea ilegală

a unor domenii, etc⁵⁷. În ciuda acestei măsuri de a limita influența baronilor, marea nobilime a încercat mereu să-i atragă de partea sa pe nobili mai înstăriți din unitățile administrative⁵⁸ pe care le guvernau. Astfel de cazuri sunt cunoscute încă din perioada de criză politică a regatului, de la începutul secolului al XIV-lea, când, familiarii baronului Aba Amadeus erau în majoritate membrii nobilimii înstărite din comitatele aflate sub autoritatea sa⁵⁹.

Însă, nu a existat o regula ca vicecomiții și castelanii să fie originari sau să dețină cele mai importante domenii în comitatele în care își desfășurau activitatea. În cazul comitatului Timiș există unele mărturii cu privire originea locală a acestora, dar majoritatea lor proveneau din alte regiuni. De fapt alegerea funcționarilor politici era condiționată îndeosebi de natura relațiilor pe care le aveau cu mării demnitari, deci implicit era dictată de rațiunile raporturilor de familiaritate.

Totodată, izvoarele sugerează că, pentru intervalul de timp al secolelor menționate, vicecomiții erau și comandanții cetății Timișoara. Ipoteza este confirmată, în pofida curențelor documentare, de faptul că unii dintre ei purtau și titlul de *castelanus* și *vicecastelanus*, în condițiile în care, în anumite perioade, la conducerea Timișului se aflau și câte patru vicecomiți. Astfel, datele obținute adevăresc că, cel puțin o zecime dintre vicecomiții amintiți în perioadă veacurilor XIV–XV, erau și comandanții cetății-sediu⁶⁰.

Descendența

Statutul social și prestigiul politic erau asigurate nobilimii, în primul rând de apartenența la o familie a căror origine era considerată ca fiind veche. Însă, acest fapt nu era suficient pentru a facilita condiția și modul de viață specific stărilor privilegiate. Drept urmare mulți nobili se străduiau să obțină funcții administrative sau slujbe oferite de baroni și mării magnați.

Asemeni exemplelor antice *cursus honorum* constituia și pentru omul medieval o dovadă a locului său în societate, cu mențiunea că, doar cea mai importantă funcție obținută era semnificativă, izvoarele amintind destul de rar slujbele inițiale. În ciuda acestui fapt informații deținute sugerează existența unui oarecare tipar ce jalonează

⁵⁰ Holub 1917, 9.

⁵¹ Engel 2006, 154.

⁵² Holub 1917, 10, nota 1.

⁵³ Fügedi 1986, 199–200.

⁵⁴ Fügedi 1986, 201.

⁵⁵ Fügedi 1986, 202.

⁵⁶ Holub 1917, 5; Kammerer 1899, 343.

⁵⁷ Engel 2006, 245.

⁵⁸ Mărturiile consemnează că la nivelul unui comitat numărul nobililor înstăriți, a căror prestigiu era recunoscut varia de la doi la trei; Drăgan 2000, 278, nota 43: *Sine proceribus nobilium, quales egregios vulgo vocamus, quales etiam in uno comitatu vix duo vel tres sunt.*

⁵⁹ Engel 2006, 155.

⁶⁰ Tabelul 1.

activitățile specifice nobilului provincial. Astfel, după ce în prima parte a vieții desfășurau activități militare, conducerea și administrarea unui comitat din postura de vicecomite reprezenta pentru exponenții acestei stări, încununarea unei întregi cariere.

În ce privește comitatul Timiș întâlnim diferite exemple care aduc mărturii despre statutul deținut de nobili în cadrul animat al societății maghiare din perioada menționată mai sus. Mulți dintre aceștia au obținut funcția de vicecomite în momentul în care patronul lor era numit la conducerea unității administrative, datorită faptului că ei își secondau stăpânul în calitate de familiari. Acesta este și situația primului vicecomite cunoscut al Timișului din secolul al XIV-lea. Dominic *dictus Saar*, probabil un nobil cu origini modeste este menționat la conducerea comitatului în anul 1318⁶¹. Câțiva ani mai târziu devine vicecomite de Nitra, urmându-l pe patronul său, baronul Nicolae Treutel⁶². În asemenea cazuri, fidelitatea s-a dovedit a fi un mijloc esențial pentru îmbunătățirea condiției sociale și sporirea averii. Exemplul lui Ioan Sárasdi, un mic nobil din comitatul Zala este elocvent în acest sens. Aflat în slujba lui Benedict Himfy, el a obținut funcții importante, precum cele de castelan de Haram și vicecomite de Caraș. După ce patronul său devine comite de Vas, Sárasdi preia funcția de vicecomite. Ulterior este menționat la conducerea comitatului Timiș, honor deținut, începând cu anul 1371 de același Benedict Himfy⁶³.

Alți nobili precum Blaziu de *Chaak* își atribuiau descendența unor strămoși de vază. Acest lucru este sugerat de patronim, care reprezintă mărturia cea mai concretă pentru includerea sa între membrii familiei Dundari, una dintre ramurile clanului Csák, despre a cărui legături de sânge, atât Anonimus, cât și Simon de Keza susțineau că pot fi reconstituite până la primii șefi de trib. Însă, istoriografia mai veche a arătat că, în ce privește relatările celor doi cronicari, doar acele pot fi luate în considerare care identificau sediul inițial al clanului cu cetatea Csák, din comitatul Fejér, fără a se excludea nici posibilitatea ca acesta să corespundă ținutului aflat la est de Székesfehérvár. Cert este că denumirea clanului provine de la un personaj care a viețuit în a doua jumătate a secolului al XII-lea: comitele Csák⁶⁴. Una dintre ramurile familiei care s-a desprins din acest strămoș a fost Dundari, denumire luată după domeniul omonim

din comitatul Veszprém⁶⁵. Totuși, primul membru cunoscut al acestei familii a trăit la începutul secolului al XIII-lea, iar legăturile sale cu celelalte ramuri ale clanului Csák nu pot fi confirmate de izvoare⁶⁶.

Aceeași descendența veche ce coboară până la primii descălecători este vehiculată și pentru neamul Ákos, din care provenea familia lui Ladislau Pocsaji. Însă, cu unele excepții nu există nicio mărturie scrisă care să confirme legăturile de rudenie între familiile care dețin acest patronim în secolul al XIII-lea⁶⁷. Însă, tocmai această premisă a condus la ipoteza că desprinderea ramurilor a avut loc mai devreme și a fost interpretată ca fiind o dovadă pentru certificarea vechi origini⁶⁸. La un moment dat Ladislau a devenit reprezentantul de seamă al uneia dintre aceste familii, denumite după posesiunea moștenită în comitatul Bihor⁶⁹.

Spre deosebire, strămoșii lui Petru „Vitéz” de Hangan pot fi urmăriți până în secolul al XII-lea⁷⁰. Domeniile deținute de predecesorii săi sugerează că ținutul de baștină al familiei a fost comitatul Gömör. Deja la începutul veacului următor se constată existența a două ramuri familiale mai importante, dar, dintre numeroși săi membri, doar Ștefan și Matei au deținut funcții notabile: canonic de Strigoni, respectiv vicecomite de Abaúj. Despre Petru informații detaliate oferă un document redactat în anul 1432, care atestă participarea sa la luptele împotriva husiților și taboriților, și la expedițiile militare din Moravia și din peninsula italică. La aceste evenimente el a luat parte, așa cum se menționează în textul actului, în calitate de familiar al lui Gheorghe Pálóci, arhiepiscop de Strigoni: *in familiaritate et sub banderio eiusdem domini sui*⁷¹.

Influența unui potentat a fost decisivă și pentru cariera lui Pavel de Derecske, despre care izvoarele documentare păstrează mențiuni pentru perioada cuprinsă între anii 1400–1426⁷². Consemnările ulterioare îl menționează doar în relația de filiație cu cei patru copii ai săi, dintre care unul a devenit vicecomite de Somogy. Contemporan cu el a fost Petru, vicecomite de Timiș și văr după tată⁷³. Ambii au purtat un patronim provenit de la un nume de loc răspândit pe teritoriul regatului și care, drept

⁶¹ Pesty 1896, 35–36.

⁶² Engel 1996, s.v. *IV. Ispánok: Nyitra*.

⁶³ Rady 2000, 117.

⁶⁴ Karácsonyi 1900, 314–315.

⁶⁵ Karácsonyi 1900, 316.

⁶⁶ Engel 1998, s.v. *Csák nem 3. Dudari ág*.

⁶⁷ Engel 1998, s.v. *Ákos nem 5. Pocsaji ág 1. tábla: Pocsaji*.

⁶⁸ Karácsonyi 1900, 112, 114.

⁶⁹ Karácsonyi 1900, 112, 114.

⁷⁰ Engel 1998, s.v. *Hangonyi 2. tábla: hangonyfői ág*.

⁷¹ Ila-Borsa 1993, 143.

⁷² Engel 1998, s.v. *Derecskei (Tolna m.)*.

⁷³ Wertner 1908, 88–89.

urmare se regăsea la mai multe familii nobiliare. În cazul celor doi avem certitudinea că localitatea în discuție era situată în comitatul Tolna. Printre dovezile care atestă acest lucru se numără un act care consemnează că, în anul 1424, Filipo Scolari a intervenit în favoarea lui Pavel, pentru ai fi întărit un contract de moștenire. Aportul său la extinderea domeniului familial a fost semnificativ, datorită relației sale cu baronul florentin, cu care era înrudit prin alianță. Barbara, soția lui Scolari era membră a familiei nobiliare Ozora din comitatul Tolna și nepoata mamei lui Pavel⁷⁴.

Serviciul militar a constituit principala activitate a nobililor Ioan și Nicolae de Giarmata. Aceștia au fost fiii lui Nicolae Vaida, român de origine⁷⁵, a cărui nume este pomenit pentru prima dată în legătură cu o așezare din comitatul Timiș. Despre cei doi membrii ai familiei Vaidafy se menționează că au luat parte, încă din tinerețe la diferite expediții militare. Informațiile sunt mai concrete în cel privește pe Nicolae, care a luptat împotriva husiților și taboriților, în Germania și peninsula Italică⁷⁶. După încheierea acestor campanii, a căror frecvență și durată ne rămân deocamdată necunoscute, cariera lor a continuat cu administrarea comitatului Timiș. Ascensiunea lor a fost facilitată îndeosebi de faptul că cei doi s-au aflat în slujba lui Iancu de Hunedoara. Parcursul politic urmat de aceștia este foarte asemănător cu cel al lui Nicolae de Bizerea. În cazul ultimului, originea românească este mult mai bine atestată, cât și prestigiul pe care la deținut în rândul nobilimii din Munții Banatului. Strămoșii săi au prestat slujbe răsplătite de coroană, fapt ce i-a asigurat lui Nicolae accesul la o carieră militară. În anul 1433 el este menționat ca *miles curie*, pentru ca zece ani mai târziu să se afle în slujba viitorului guvernator din postura de vicecomite. În această calitate a participat la „Campania cea Lungă”, unde, potrivit relatărilor, a dovedit competențe militare deosebite. Ulterior el a fost numite castelan al cetății Bran, respectând astfel îndatoririle impuse de familiaritate⁷⁷.

Un personaj interesant care s-a numărat printre vicecomiții de Timiș a fost Osvat Szilagy de Horogszeg, fratele celebrului Mihai, unul dintre eroii bătăliei de la Belgrad, artizanul înscăunării lui Matia Corvin și mai apoi guvernatorul Ungarie. Tatăl celor doi a fost Ladislau, care a slujit ca soldat în timpul regelui Sigismund. În anul 1408, pe când deținea calitate de castelan de Srebrenik, el

a fost înnobilit cu nouă sate în comitatul Timiș. Toate aceste posesiuni le-a stăpânit în condiziune cu frații săi, cinci la număr și cu un văr, dar și împreună cu asociatul său, Nicolae de Kerestur și rudele acestuia⁷⁸. Posesiunile erau dăruite de rege în schimbul a cinci sate pe care el le-a deținut în comitatele Heves și Nograd⁷⁹. Cu toate că nu reprezintă un element definitiv, faptul că moșiile inițiale ale familiei au fost în aceste comitate reprezintă un posibil indiciu despre originea sa. De-a lungul carierei sale, Ladislau a beneficiat de sprijinul baronului Ioan de Marot, pe care l-a slujit în calitate de vicecomite de Valko și Bacs⁸⁰. Prestigiul social și militar dobândit le-a facilitat copiilor săi accesul în rândul nobilimii înstărite, fapt reliefat mai ales de căsătoriile contractate. Soții fiicelor sale au fost cavaleri ai curții sau baroni, iar cumnatele sale, reprezentante ale marii nobilimi. Astfel, Osvat a fost căsătorit cu Aghota, din neamul Posa de Zer, familie cu origini nobiliare vechi⁸¹. Totuși, încheierea acestor alianțe matrimoniale au fost posibile după ce Elizabeta, probabil cea mai în vârstă dintre fiicele sale⁸² a devenit soția lui Iancu de Hunedoara. Mariajul a ridicat prestigiul familiei Szilagy și i-a oferit lui Mihai posibilitatea de a deveni guvernator al regatului și comite perpetu de Bistrița. Spre deosebire de fratele său, Osvat a avut o accesie mai modestă, cea mai importantă dintre funcțiile pe care le-a deținut fiind cea de vicecomite de Timiș⁸³.

Lipsa surselor documentare constituie principala obstacol în calea identificării apartenenței familiale și a originii majorității vicecomiților. Pe de altă parte omisiunea izvoarelor reflectă într-un oarecare procent condiția lor modestă, care nu poate fi legată de un trecut glorios. De altfel, chiar și în cazurile în care beneficiem de informații constatăm că aceștia și-au extins domeniile, după îndeplinirea obligațiilor impuse de familiaritate, dar mai ales după accederea pe scara ierarhică a acestei relații sociale și obținerea unui post de castelan sau vicecomite.

Posesiuni și Domenii

În rândul istoricilor există unele puncte de vedere care susțin că înțelegerea dintre familiar și patron se realiza de cele mai multe ori printr-un jurământ de

⁷⁴ Engel 1998, s.v. *Ozorai (Tolna m.)*.

⁷⁵ Țigău 2013, 279.

⁷⁶ Țigău 2013, 277–278.

⁷⁷ Boldea 2002, 174–179.

⁷⁸ Pesty 1896, 403, 407, 447; *Nicolao filio Stephani dicti Garazda de Kerezthwr et Ladislao filio Nicolai de Zylagh castellanis nostris de Zrebernek*.

⁷⁹ Csáky 1919, 262–263.

⁸⁰ Engel 1996, s.v. *IV. Ispánok Bács, Valkó*.

⁸¹ Engel 1998, s.v. *Bár-Kalán nem 1. Szeri ág 2. tábla: Pósafi (szeri, szódi)*; Karácsonyi 1900, 152–153.

⁸² DF.233.529.

⁸³ DL.44.413/85.811 (Nagy 1889, 381).

loialitate, care ar fi fost înregistrat. Astfel, întreaga ceremonie devenea destul de sobră, mai ales că jurământul se depunea într-o capelă, în prezența unor martori⁸⁴. Pe de altă parte se recunoaște că, de cele mai multe ori, obligațiile ce decurg din *fidelitas* nu sunt descrise detaliat, cea ce adevărește faptul că angajamentele mutuale dintre patron și familiar erau determinate de tradiție și convențiile sociale. Prin urmare chiar dacă, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, contractele scrise sunt mai amănunțite nu există mărturii care să confirme că toți familiarii depunea jurăminte de fidelitate⁸⁵.

Indiferent dacă exista sau nu o înțelegere scrisă, exemplele cunoscute oferă indicii despre remunerarea familiarelor de către patroni, care uneori era destul de consistentă⁸⁶. Desigur, răsplata era direct proporțională cu importanța slujbei prestate, raționament în baza căruia pot fi justificate veniturile mari obținute de vicecomiți. Unei asemenea premise putem atribui cazul familiei Vaidafi de Giarmata, a cărui domeniu consta, până în momentul în care Nicolae și Ioan au ajuns la conducerea comitatului Timiș, din cinci posesiuni, pentru ca, la începutul veacului al XVI-lea, numărul acestora să se ridice la 20. Cu toate că aportul celor doi frați la extinderea patrimoniului familial a fost semnificativ, tocmai dimensiunea sa nu poate fi contabilizată documentar⁸⁷. Același lucru este sugerat de situația lui Ladislau Pocsaji. După moartea sa, moștenitorii săi au avut de împărțit zece posesiuni în comitatul Bihor și patru în Solnocul Mijlociu. Printre bunuri se număra un *domus* și o curie în așezarea Pocsaji, care constituia probabil centrul întregului domeniu⁸⁸.

În anul 1433 când regele îi dăruia două posesiuni în comitatul Timiș și 14 în districtul Sebeș, Nicolae de Bizerea era cavaler al curții. Domeniile din zona culoarului Timiș-Cerna erau moșteniri ale familiei, pe care le stăpânea alături de vărul său, Lațcu și pe care, după câțiva ani, le va pierde în favoarea uneia dintre rude. Le va recăștiga în anul 1447⁸⁹, atunci când i-a fost reconfirmat dreptul de stăpânire. Cel care i-a asigurat acest beneficiu a fost Iancu de Hunedoara, în slujba căruia Nicolae a condus comitatul Timiș între anii 1443–1445⁹⁰.

În aceeași perioadă el a fost răsplătit cu reconfirmarea dreptului de stăpânire asupra altor patru moșii din districtul Caransebeș, îndeosebi ca urmare a participării sale la „Campania ce Lungă”⁹¹.

Uneori acumularea proprietăților se desfășura într-o manieră mai lentă, mai ales în etapa primară din evoluția unei familii nobiliare. Acest proces este evidențiat de situația în care moștenitorii unui mic domeniu reușeau conservarea și extinderea sa. Astfel, în timp ce Pavel de Derecske, primea în păstrare de la străbuni săi proprietăți în comitatul Tolna⁹², fiii săi, Nicolae și Ștefan zălogeau porțiuni dintr-o moșie situată în comitatul Somogy. Faptul că cel din urma fusese vicecomite al acestei unități administrative⁹³, ne face să credem că proprietatea reprezenta o achiziție mai nouă.

Desigur există și exemple opuse precum cel a lui Petru de Hangan. Majoritatea posesiunilor sale erau deținute în dividiziune. Trei posesiuni în comitatul Gömör, respectiv una în Borsod erau stăpânite împreună cu vărul său, Ladislau, cu toate că au fost primite pentru faptele sale de arme. Alături de acestea Petru mai beneficia, înainte de a fi numit vicecomite de Timiș, de un sfert din drepturile de stăpânire asupra a cinci posesiuni din Nograd și Solnocul Exterior. De asemenea, el era nevoit să împartă cu rudele sale și drepturile asupra moșiiilor ereditare Hangan și Zylazow⁹⁴. Într-un final, toate agonisirile sale vor fi dăruite episcopului de Eger, deoarece Nicolae, unicul său fiu menționat de documente a murit fără urmași⁹⁵.

În contextul în care nu cunoaștem dimensiunile exacte ale fiecărei posesiuni și domeniu și prin urmare valoarea lor, precum nici momentul exact al dobândirii lor, nu putem avansa ipoteze legate de avantajele financiare obținute de vicecomiți în perioada în care și-au desfășurat activitatea în comitatul Timiș. Unele repere precum numărul acestor proprietăți pot fi luate în considerare, dar este neîndoielnic că această slujbă oferea, pe lângă consolidarea prestigiului și a condiției sociale, posibilitatea dublării posesiunilor și a sporiri averilor personale, așa cum sugerează cazurile nobililor care au reușit să-și extindă părțile lor de stăpânire în cadrul patrimoniului familial, în detrimentul fraților dividizionari⁹⁶.

⁸⁴ Rady 2000, 118.

⁸⁵ Rady 2000, 119.

⁸⁶ De multe ori câștigul familiarului transceda dimensiunea materială transformându-se în avantaje politice precum cazul lui Nicolae și Frank Himfy, familiarii baronului Frank de Tallovac.; Rady 2000, 115.

⁸⁷ Țigău 2013, 275–281.

⁸⁸ Fekete 1990, 185.

⁸⁹ Boldea 2002, 174–175.

⁹⁰ Tabel 1.

⁹¹ Boldea 2002, 177.

⁹² Csánki 2002, vol. I–V, s.v. Tolna, Helységei, Derecske; Fyr, Kakas; fobbirtokosai Derecskei; Mályusz-Borsa 1997, 369.

⁹³ Nagy *et alii* 1867, 310–313.

⁹⁴ Ila-Borsa 1993, 148–149.

⁹⁵ Ila Borsa 1993, 148–149.

⁹⁶ Exemplul lui Nicolae de Bizerea.

Concluzii

În general, remunerația vicecomiților consta din bunuri provenite din surse diverse, precum banii rezultați din emiterea actelor cu ocazia scaunelor de judecată sau procentele primite din cuantumul amenizilor⁹⁷.

Un document interesant oferă câteva indicii despre sumele alocate unui vicecomite de Timiș, în secolul al XIV-lea. Izvorul în cauză este registrul de socoteli din anul 1372, a cărui autor este considerat Nicolae, fiul lui Pavel. La momentul redactării documentului acesta era administrator al domeniului regal de la Timișoara și familiar al lui Nicolae Himfy, însă în decurs de doi ani de zile el devine vicecomite de Caraș și castelan de Haram⁹⁸. Printre numeroasele cheltuieli ale comitelui Benedict Himfy, registrul consemnează sumele de 10 respectiv 20 de florini care au revenit vicecomitelui Ioan Sársadi⁹⁹. În comparație cu ceilalți debitori suma alocată acestuia este puțin mai mare, însă în lipsa altei mărturii documentare nu putem reconstitui întregul său beneficiu, corespunzător slujbei prestate.

O mărturie concretă, dar care nu poate fi considerată analoagă cazului de față este reprezentată de contractul încheiat în anul 1505, între baronul Ioan Ernus de Csáktornya și Baltazar Batthyány. În schimbul administrării a trei castelanii pe un an de zile, cel din urma era recompensat, printre altele cu 800 de florini și cantități semnificative de vin și cereale. Uzând de acest exemplu unii istorici afirmă că, spre sfârșitul secolului al XV-lea obligațiile familiarilor au devenit mai concrete, serviciile au început să fie răsplătite în bani, iar contractele aveau, în general durata unui an de zile¹⁰⁰. Însă există dovezi care adevăresc că acest obicei fusese mai timpuriu. Astfel, între anii 1387–1392, cât timp a fost comite de Szabolcs, Ștefan Lackfi a numit șase vicecomiți, fiecare corespunzând câte unui an de zile¹⁰¹. O altă mărturie este reprezentată de faptul că mulți dintre vicecomiții aflați în slujba lui Iancu de Hunedoara sau a celor din familia Ujlaki, își desfășurau activitatea de-a lungul aceluiași interval de timp¹⁰². Nici plata în bani nu era de factură recentă. În anul 1438 Ștefan Marcali îl răsplătea pe castelanul său cu grâne, vin, 8 vaci, 18 bucăți de slănină și 80 florini de aur. Două decenii mai târziu comitele de Zala, Nicolae Pethő

de Gerse îi oferea castelanului și vicecomitelui său Osvat Rumi următoarele: 600 de pui din patru sate, precum și jumătate din veniturile acelorași așezări, făină, nutreț, 400 de denari din amenizile încasate, 10 butoaie de vin, iar ca plată 100 florini de aur¹⁰³.

Un document de la începutul secolului al XIV-lea furnizează informații și mai interesante. Izvorul în sine reprezintă de fapt oferta de slujire adresată de comitele Petru Szanto lui Mihai, fiul lui Mihai. Celui din urmă i se propunea administrarea comitatului Satu Mare cu veniturile aferente și două vămi sau postul de vistier cu beneficiile sale. Se mai adăugau 20 de mărci, dintre care 10 la data înfățișării sale, un „*palium*” și o tunică de mătase, și învoirea la rege pentru obținerea unei posesiuni¹⁰⁴. În ciuda faptului că propunerea a rămas fără niciun rezultat, deoarece Petru nu a mai fost numit mare vistier, iar Mihai a intrat în slujba unui dușman al regelui¹⁰⁵, documentul este important deoarece ilustrează pașii parcurși pentru cooptarea familiarilor. Astfel, dacă inițial era înaintată oferta, în faza următoare avea loc consfințirea obligațiilor mutuale, parafate cu încheierea contractului și emiterea actului de înștiințare a instituției care constituia obiectul înțelegerii.

În ce privește beneficiile, exemplele redată mai sus dovedesc că nu exista un standard care să fi fost respectat cu strictețe. Baronii ofereau tot fel de bunuri celor care urmau să administreze un comitat sau o castelanie, de la produse și bani, până la domenii. De asemenea perioada de-a lungul căruia își desfășura activitatea vicecomitele era rar menționată, astfel că uneori întâlnim o formulă specifică doar regalității: „*durante nostro beneplacito*”¹⁰⁶. Acest lucru însă, nu infirmă faptul că oferta înaintată de patron era raportată la un interval de timp, la expirarea căruia propunerea era reînnoită sau după caz, înlocuită persoana contractată.

Pe de altă parte, beneficiile mari obținute de vicecomiți și castelanii ridică semne de întrebare asupra numărului mare de persoane (3–4) aflate concomitent la conducerea unui comitat, precum și mobilitatea lor instituțională în perioada de administrație comună a lui Iancu de Hunedoara și Nicolae Ujlaki. După unele opinii existența celor doi vicecomiți este pusă pe seama funcționării a câte două scaune de judecată în comitate¹⁰⁷. Acest lucru era însă o excepție în sine, deoarece pentru

⁹⁷ Tóth 2008, 47.

⁹⁸ Engel 1982, 917.

⁹⁹ Engel 1982, 918; Răduțiu-Pervain-Andea-Gross 2002, 101, 103.

¹⁰⁰ Engel *et alii* 2005, 309.

¹⁰¹ Tóth 2008, 29–30.

¹⁰² Engel 1996, s.v. *IV. Ispánok Bodrog, Máramaros, etc.*

¹⁰³ Holub 1917, 17.

¹⁰⁴ Nagy 1878, p.428–429.

¹⁰⁵ Ipolyi-Nagy – Véghegy 1880, p.381.

¹⁰⁶ Holub 1917, 34.

¹⁰⁷ Holub 1929, 141.

fiecare comitat exista un singur scaun de judecată. În schimb numărul de patru vicecomiți poate fi atribuit faptului că fiecare comite era reprezentat de câte doi familiari. Însă, mare parte din vicecomiții cunoscuți din perioada de conducere comună a celor doi baroni erau oamenii lui Iancu¹⁰⁸, premisă ce sugerează că această situație constituia rezultatul unei politici prin care marii potenți încercau să

obțină fidelitatea nobilimii înstărite din provincii, prin cooptarea sa în administrație și ademenirea cu funcții importante. În decursul timpului această inițiativă s-a dovedit binefăcătoare pentru magnați, cel puțin în cazul familiei Huniade, care a obținut controlul, aproape asupra unei jumătăți a regatului, iar mai apoi autoritatea politică pentru așezarea coroanei apostolice pe capul lui Matia Corvin.

Tabel 1. Vicecomiții de Timiș în secolele XIV–XV.

Nr.	Vicecomiții	perioada	Familie / Origine	Referințe
1	Dominicus dictus Saar	7–25 VI 1318		Pesty 1896. 35–36.
2	vicecastelanul George, fiul lui Paul	26 II 1323		Pesty 1896. 38.
3	magistrul Nicolae	12 IX 1335 – 20 II 1336		1. Kristó-Makk 2004, p. 249, d. 556; 2. Piti 2004, p. 87, d. 59.
4	Nicolae Tut	27 X 1338		Engel 1996 s.v. <i>Ispánok: Temes</i> (DL. 40789).
5	Ioan Tuz	9 IX 1343		Pesty 1896. 73–74 / DIR 1341–1350, p. 150–151.
6	magistrul Paul, fiul lui Dominic de Folty	8 X 1349 – 3 VIII 1351		1.2. Pesty 1896. 78–79 / DIR 1341–1350, p. 521.
7	vicecastelanul Ladislau, fiul lui Andrei Chati	19 II 1370 – 11 XI 1371		Engel 1996 s.v. <i>Ispánok: Temes</i> .
8	Ioan Sárosdi, fiul lui Petru	12 X 1372	Sárosdi comitatul Zala	Pesty 1896. 121–122 / Răduțiu <i>et alii</i> 2002.183.
9	Iacov, fiul lui Nicolae	1 VII 1376		Răduțiu <i>et alii</i> 2006. 50.
10	magistrul Dumitru	20 VIII 1387		Pesty 1896. 152 / Mályusz 1951.194.
11	Mihai	11 V 1389		Engel 1996, s.v. <i>Ispánok: Temes</i> (DL. 42421).
12	Blasiu de Chak	I IV 1390	Dudari, din neamul Chak/comitatul Fejér	Pesty 1896. 193.
13	Martin Deers	17 IX 1392	Szerdahelyi, din neamul Győr/comitatul Somogy	Mályusz 1951, d. 2622.
14	magistrul Petru, fiul lui Ioan de Ivanda	22–29 VII 1393	comitatul Timiș	1. Pesty 1896. 231–232; 2. DL. 52.790.
15	magistrul Ștefan de Diakolc	19 X 1394 – 7 XII 1400	comitatul Caraș	1. Pesty 1896. 245 / Mályusz 1951, d. 3671; 2. Pesty 1896. 298 / Mályusz 1956.689.
16	Toma	19 X 1394		Pesty 1896. 245 / Mályusz 1951, d. 3671.
17	Ioan, fiul lui Ladislau de Gerebenc	9 XI – 7 XII 1400	comitatul Caraș	1. DL. 42753; 2. Pesty 1896. 298.
18	castelanul Gheorghe Parvus	12 XI 1404 – 11 X 1407		1. Pesty 1896. 339; 2. Mályusz 1958, p. 89, d. 5768.
19	magistrul Petru, fiul lui Nicolae de Derecske	15 V 1408 – 20 V 1421	Derecske comitatul Tolna	1.2. Mályusz 1958, p. 136, d. 6102, 6103; 3. Pesty 1896. 566.
20	Emeric, fiul lui Petru de Mecske	4 XII 1425 – 19 II 1426	Mecskei comitatul Baranya	1. Pesty 1896. 592; 2. Pesty 1896. 592–593.

¹⁰⁸ Engel 1996, s.v. *IV. Ispánok Temes*.

Nr.	Vicecomiții	perioada	Familie / Origine	Referințe
21	Paul, fiul lui Laurențiu de Derecske	21 XI 1424/ 17 VII 1425 – 19 II 1426	Derecske comitatul Tolna	Engel 1996, s.v. <i>Ispánok: Temes</i> ; Pesty 1896. 592–593.
22	castelanul Toma, fiul lui Mihai de Zsadanyi	25 VII 1427 – 5 VII 1429	comitatul Timiș	1. DF. 285879; 2. Pesty 1896. 624–625.
23	vicecastelanul Baltasar, fiul lui Vicențiu de Bacs	19 IX 1430 – 22 III 1433		1. Pesty 2014. 28; 2. DF 238192.
24	Mihai Anyos de Fajsi	3 III 1433 – 23 IV 1437	Fajsi comitatul Veszprém	1. DL. 43.942; 2. Pesty 2014.73; 3. DL. 55.082.
25	Mihai de Hanona	25 IX 1436 – 23 IV 1437		1. DL. 68.360; 2. Pesty 2014.73; 3. DL. 55082.
26	Ioan, fiul lui Endre de Papdi	22 IX 1439	comitatul Timiș	1. DL. 68369 2. DL. 44266.
27	Ioan Budai de Ruda	22 IX 1439	comitatul Timiș	1. DL. 68369 2. DL. 44266.
28	Blasiu Garazda de Istvandi	22 IX 1439	Garazda comitatul Zala/ Somogy	1. DL. 68369 2. DL. 44266.
29	Iacov Bessenew de Visag	17 II 1442		Pesty 2014.126.
30	Nicolae, fiul lui <i>Vajuod de Gyarmath</i> (Giarmata)	14 V 1443	Vaidafi comitatul Timiș	Pesty 2014.132.
31	Nicolae de Bizerea	14 V 1443 – 26 I 1445	Bizerea districtul Caransebeș	1. Pesty 2014. 132; 2. Nagy 1889. 364 (DL. 85.793).
32	Petru de Hangon	14 V 1443 – 3 XII 1443	Hangon comitatul Gömör	1. Pesty 2014.132; 2. Pesty 2014.135.
33	Ioan de Zob	14 V 1443	Szob comitatul Somogy	Pesty 2014.132.
34	Petru de Zob	5 XI 1443	Szob comitatul Somogy	DL. 44.355
35	Ioan literatul de Fejéregyház	5 XI 1443 – 6 IX 1446	Fejéregyház comitatul Cenad ⁸	1. DL. 44.355; 2. Nagy 1889.381 (DL. 85.811).
36	Gheorghe Csapo	26 I 1445		Nagy 1889.364 (DL. 85.793).
37	Osvald Szilagyi de Horogszeg ⁹	22 III 1446 – 6 IX 1446	Silagyi comitatul Heves	1. DL. 44.413; 2. Nagy 1889.381 (DL. 85.811).
38	vicecastelanul Nicolae Hadzaky	6 IX 1446	comitatul Hunedoara	Engel 1996 s.v. <i>V. Várnagyok és várbirtokosok, Temesvár</i>
39	Ladislau de Pochay	18 III 1449 – 29 VII 1455	Ákos comitatul Bihar	1. DF. 285.548; 2. Nagy 1889.531 3. Pesty 2014.289.
40	Emeric Therek de <i>Zenew</i>	18 III 1449	comitatul Timiș ⁹	1. DF. 285548 2. Pesty 2014. 173.
41	Ioan, fiul lui Voievod de Giarmata	30 III 1451 – 19 VI 1453	Vaidafi comitatul Timiș	1. Nagy 1889.482 (DL. 85.877); 2. DL. 85.878 3. Pesty 2014. 257.
42	Anton Pochay	29 VII 1455	Ákos comitatul Bihar	1. Nagy 1889.531 (DL. 85.911) 2. Pesty 2014.289.
42	Valentin Literatul	24 X 1458		DL. 15287.
44	Andrei de Szentlörincz	24 X 1458		DL. 15287.
45	Ioan de <i>Babocha</i> ¹⁰	17 IV 1459		DF. 266486.

⁸ Ipoteză propusă de Csánki Dezső (Csánki 2002, s.v. *Temesvármegye, Főbb Birtokosai*).

⁹ Actuala denumire a localității este Banatsko Velikor Selo.

¹⁰ Toponim larg răspândit pe suprafața fostului regat maghiar (Csánki 2002, vol. I–V, s.v. *Helységek*).

Nr.	Vicecomiții	perioada	Familie / Origine	Referințe
46	Andrei Wanya	17 IV 1459	comitatul Pest/Heves	DF. 266486.
47	Nicolae Aranyagy	23 VI 1467	comitatul Zarand	Pesty 2014.398.
48	Iacov Kerthes	23 VI 1467	comitatul Vás	Pesty 2014.398.
49	Ștefan Magnus	10 IV 1480 – 1483		1. Gündisch <i>et alii</i> 1991. 239; 2. DL. 18910.
50	Valentin Horvath	1 V 1481		DL. 18477.
51	Gheorghe Essegvary	1482 – 20 II 1487	comitatul Veszprém	1. DL. 18743; 2. DL. 97461.
52	Castelanul Grigore de Davidhaza	(1488) 1 II 1489 – 5 X 1494	comitatul Bereg/Vás	1. DL. 19477; 2. DL. 88802.
53	Nicolae Hagymas de Beregsău	4 X 1496	Hagymas de Beregsău comitatul Bereg	DL. 86024.
54	Benedict Caza de Kenez	4 X 1496	Caza de Kenez comitatul Timiș	DL. 86024.

BIBLIOGRAFIE

Bloch 1996
Marc Bloch, *Societatea Feudală*, vol. I, Cluj-Napoca, (1996).

Bloch 2007
Marc Bloch, *Pledoarie pentru istorie*, ed. G. Cipăianu, Cluj-Napoca, (2007).

Boldea 2002
Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV–XVI. (Origine, statut, studiu genealogic)*, Reșița, (2002).

Bónis 2003.
Bónis György, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Budapest, (2003).

Brown 1974
E. A. R. Brown, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe*, în *The American Historical Review*, 79(1974), nr. 4.

Carcopino 1968
Jerome Carcopino, *Daily life in Ancient Rome. The People and the City at the height of the Empire*, London, (1968).

Csáky 1919
Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I. Oklevelek 1229–1499, Budapest, (1919).

Csánki 2002
Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I–V, Budapest, 1890–1913, (ediție digitală CD-ROM), (2002).

DA 1934
Dicționarul Limbii Române, tom II, partea I, București, (1934).

¹¹ Toponim întâlnit în comitatul Somogy, Baranya și Solnocul Mijlociu (Csánki 2002, vol. I–II, s.v. *Közép-Szolnokmegye, Somogyvármegye, Baranyavármegye: Helységei*).

DEX 1996
Dicționarul Explicativ al Limbii Române, ed. II-a, București, (1996).

DEX 2009
Dicționarul Explicativ al Limbii Române, București, (2009).

DIR 1341–1350.
Documente privind istoria Romaniei, veacul XIV, C.Transilvania vol. IV (1341–1350), București, (1953).

Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIV, vol. V (1351–1355), București, (1957).

DF.233.529 (26.IV.1438)
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28233529%29&s=DA&m=0&a=rec>).

DF 238.192 (9.IV.1433)
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28238192%29&s=DAT&m=1&a=rec>).

DF.266.486 (17.IV.1459)
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28266486%29&s=DAT&m=0&a=rec>).

DF.285.548 (18.III.1449)
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28285548%29&s=DAT&m=0&a=rec>).

DF.285.879 (25.VII.1427)
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%28285879%29&s=DAT&m=0&a=rec>).

- DL.15.287 (24.X.1458)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2815287%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.18.477 (1.V.1481)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2818477%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.18.743 (1482)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2818743%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.18.910 (1483)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2818910%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.19.477 (30.III.1489)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2819477%29&s=DAT&m=1&a=rec>).
- DL.43.942 (3.III.1433)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2843942%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.44.266 (22.IX.1439)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2844266%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.44.355 (5.XI.1443)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2844355%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.44.413 (22.III.1446)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2844413%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL. 52.790 (22.VII.1393)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2852790%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.55.082 (23.IV.1437)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2855082%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.68.360 (25.IX.1436)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2868360%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.68.369 (22.IX.1439)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2868369%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.85.793 (26.I.1445)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2885793%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.85.811 (6.IX.1446)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2885811%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.85.877 (30.III.1451)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2885877%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.85.878 (30.III.1451)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2885878%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.85.911 (29.VII.1455)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2885911%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.86.024 (4.X.1496)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2886024%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- DL.88.802 (17.X.1495)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2888802%29&s=DAT&m=1&a=rec>).
- DL.97.461 (20.II.1487)
Magyar Országos Léveltár, Diplomatikai Levéltár
(<http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a140506htm?v=pdf&q=JELZ%3D%2897461%29&s=DAT&m=0&a=rec>).
- Drăgan 2000
Ioan Drăgan, *Nobilimea Românească din Transilvania între anii 1440–1514*, București, (2000).
- Engel 1982
Engel Pál, *Honor, Vár Ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*, in *Századok* 116/(1982).
- Engel 1987
Engel Pál, *Ozorai Pipo*, in *Ozorai Pipo Emlékezete*, Szekszárd, (1987).
- Engel 1996
Engel Pál, *Magyarország világi Archontológiája 1301–1457*, vol. II, Budapest, (1996) (CD).
- Engel 1998
Engel Pál, *Középkori Magyar Genealógia*, Budapest, (1998) (CD).
- Engel et alii 2005
Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András, *Magyarország Története 1301–1526*, Budapest, (2005).
- Engel 2006
Engel Pál, *Regatul Sfântului Ștefan*, Cluj-Napoca, (2006).
- Fekete 1990
Fekete Nagy Antal, *A Balassa család levéltára 1193–1526*, ed. I. Borsa, Budapest, (1990).
- Fügedi 1986
Fügedi Erik, *Ispánok, bárók, kiskirályok*, Budapest, (1986).

- Gündisch *et alii* 1991
Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad Gündisch, Gernot Nussbächer, *Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen*, vol. VII, București, (1991).
- Hasenkamp MDCCCLIII
Xaver Oscar Brueggene dictus Hasenkamp, *De rusticorum regni Poloniae s. XIV, XV, XVI conditione*, MDCCCLIII.
- Holub 1917
Holub József, *A főispán és alispán viszonyának jogi természete*, in *Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez*, Budapest, (1917).
- Holub 1929
Holub József, *Zala megye története a középkorban*, vol. I, Budapest, (1929).
- Ila-Borsa 1993
Ila Bálint, Borsa Iván, *Az Abaffy család levéltára 1247–1515. A Dancs család levéltára 1232–1525. A Hanvay család levéltára 1216–1525*, Budapest, (1993).
- Ipolyi-Nagy-Véghely 1880
Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius VII*, Budapest, (1880).
- Karácsonyi 1900
Karácsonyi János, *A magyar nemzetségek XIV. század közepéig*, Budapest, (1900).
- Kammerer 1899
Kammerer Ernő, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo*, vol. IX, Budapest, (1899).
- Kovács 2005
W. Kovács András, *The History of the Wassa de Czege Family*, Hamburg, (2005).
- Kristó-Makk 2004
Kristó Gyula, Makk Ferenc, *Anjou-kori oklevéltár*, vol. XIX, Budapest–Szeged, (2004).
- Mályusz 1951
Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*, Budapest, (1951).
- Mályusz 1956
Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár II/1. (1400–1406)*, Budapest, (1956).
- Mályusz 1958
Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár II/2. (1406–1410)*, Budapest, (1958).
- Mályusz-Borsa 1997
Mályusz Elemér, Borsa Iván, *Zsigmondkori oklevéltár V. (1415–1416)*, Budapest, (1997).
- Mihailescu-Bîrlița 2004
Lucrețiu Mihailescu-Bîrlița, *Sclavi și liberti imperiali în provinciile romane din Illyricum, (Dalmatia, Pannonia, Dacia și Moesia)*, Iași, (2004).
- Nagy 1878
Nagy Imre, *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I. (1301–1321)*, Budapest, (1878).
- Nagy 1889
Nagy Gyula, *A nagymihály és stáray gróf Stáray család oklevéltára*, vol. II, Budapest, (1889).
- Nagy *et alii* 1867
Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső, *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius IV*, Győr, (1867).
- Pesty 1896
Pesty Frigyes, *Temesvármegye és Temesvár város története. Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez*, vol. IV, ed. T. Ortway, Pozsony, (1896).
- Pesty 2014
Pesty Frigyes, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, vol. II, ed. L. Magina, A. Magina, Cluj-Napoca, (2014).
- Piti 2004
Piti Ferenc, *Anjou-kori oklevéltár*, vol. XX, Budapest–Szeged, (2004).
- Pop 2011
Ioan Aurel Pop, *Din mâinile valahilor schismatici. Românii și puterea în Regatul Ungariei medieval (sec. XIII–XIV)*, București, (2011).
- Popa-Gorjanu 2003–2004
Cosmin Popa-Gorjanu, *Feudalism românesc? în Medievalia Transylvanica*, VII–VIII/(2003–2004), nr. 1–2.
- Popa-Gorjanu 2007
Cosmin Popa-Gorjeanu, *Despre familiares și familiaritas în cazul familiei Himfy*, in *Apulum XLIV*/(2007).
- Rady 2000
Martin Rady, *Nobility, Land and Service in medieval Hungary*, London, Palgrave, (2000).
- Răduțiu-Pervain-Andea-Gross 2002
Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross, *Documenta Romaniae Historica*, C, vol. XIV, (1371–1375), București, (2002).
- Răduțiu *et alii* 2006
Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross, *Documenta Romaniae Historica*, C, vol. XIV, (1376–1380), București, (2006).
- Nagy 1889
Nagy Gyula, *A nagymihály és stáray gróf Stáray család oklevéltára*, vol. II, Budapest, (1889).
- Tóth 2008
C. Tóth Norbert, *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*, Nyíregyháza, (2008).
- Țigău 2013
Țigău Lucian, *Familia Vaida de Giarmata (1400–1550)*, in *Analele Banatului XXI*/(2013).
- Váczy 1928
Váczy Péter, *A királyi serviensek és a patrimoniális királyság*, Budapest, (1928).
- Wertner 1908
Wertner Mór, *Földvári és pataji Zuborok*, in *Turul 2*/(1908).

